

A DIFUSIÓN DA OBRA DE FERNÁNDEZ MORALES EN GALICIA

Xosé Henrique Costas
Universidade de Vigo

Resumo: Ata moi recentemente, a obra de Antonio Fernández Morales foi unha gran descoñecida nos medios literarios galegos. Neste artigo describimos como en Galicia fomos sabendo deste autor e como sería moi necesario para reforzar o galego no Bierzo, que a Real Academia Galega lle concedese a este autor un Día das Letras Galegas. Por un lado estudaríase a súa extensa poesía e por outro poríanse os focos da atención lingüística sobre a crítica situación do galego no Bierzo.

Abstract: Until recently, the poetry of Antonio Fernández Morales was mostly unknown among Galician literary circles. In this paper we describe the discovering of his poetry in Galicia, while arguing that the concession of the Día das Letras Galegas to Antonio Fernández Morales by the Real Academia Galega would give much needed help to reinforce Galician language and culture in the Bierzo. A celebration of the Galician poetry of Fernández Morales would foster the study of his extensive poetical writings, and at the same time would offer the opportunity to focus on the critical situation of the Galician language in the lands of Bierzo.

Palabras chave: Antonio Fernández Morales, lingua galega, Bierzo, Rexurdiemento, poesía galega.

Key words: Antonio Fernández Morales, Galician language, Bierzo, Rexurdiemento, Galician poetry.

O 18 de maio de 2001, a asociación pola defensa do galego do Bierzo Fala Ceibe convidoume a pronunciar unha conferencia na Casa de Cultura de Ponferrada sobre as características e situación sociolingüística do galego do Bierzo. Daquela, como moitas veces máis, viaxara encantado de Vigo a Ponferrada (seis horas entre ida e volta) por pura militancia na lingua, por amor á lingua e ás persoas que, en condicións extremas de desprotección e incompreensión lingüística, traballaban pola defensa do noso idioma na chamada Galicia exterior, neste caso no Bierzo

occidental. Fala Ceibe era unha pequena pero moi activa asociación berciana que organizaba frecuentes actos pola lingua, para os cales sempre demandaba a presenza e axuda de profesores das universidades de Vigo e Santiago de Compostela.

O que fixo especial aquela conferencia de maio de 2001 foron dous feitos: un, que durante a cea de irmandade que seguiu á conferencia, o secretario de Fala Ceibe, Alberte Gómez Bautista –hoxe en día profesor na Universidade de Aveiro–, dixéranos que había que traballar entre bercianos e galegos para que un ano a Real Academia Galega lle dedicase o Día das Letras Galegas ao poeta e brigadeiro berciano Antonio Fernández Morales. Tiven que lle pedir desculpas porque eu non coñecía aquel autor, nin me soaba o máis mínimo. Eu estudara Filoloxía Galega en Santiago de Compostela, e estudara na Literatura Galega do XIX os precursores do Rexurdimento e as tres coroas poéticas, Rosalía, Pondal e Curros, pero nunca lera nada nin ninguén me comentara nada sobre un tal Antonio Fernández Morales, autor dun libro titulado *Ensayos poéticos en dialecto berciano* publicado en León en 1861, dous anos antes dos *Cantares gallegos* de Rosalía de Castro. Os estudantes de Filoloxía Galega convertíámonos en licenciados sen saber da existencia dun esquecido Morales.

Mais tamén descoñecía o capítulo que escribira a profesora Rosario Álvarez sobre a lingua de Morales que fora publicado en 1996 nun volume de homenaxe a Pilar Vázquez Cuesta (1996) e que, polo momento, fora a única publicación sobre a obra deste autor en Galicia mais que non traspasara os estreitos lindeiros dun círculo moi reducido de especialistas. O traballo de Rosario Álvarez realizárao sobre a versión dixitalizada do libro de Morales que elaborara o profesor Antón Santamarina no Instituto da Lingua Galega, versión dixitalizada que tamén nos foi amablemente ofrecida polo mestre lexicógrafo uns anos máis tarde.

Alberte Gómez Bautista teimaba en que había que traer a RAG ao Bierzo para prestixiar o noso idioma, con calquera motivo relacionado con Sarmiento, con Morales ou con González Alegre: unhas xornadas, un congreso, un acto de homenaxe, pero se fose por un Día das Letras moito mellor, porque así en Galicia saberían da existencia do galego do Bierzo e da súa situación dramática, con menos dun 5% de escolares falantes (Rubal/Veiga/Arza 1992) e unha lingua que se degradaba e esmorecía ás alancadas. Había que pór o foco do galeguismo lingüístico e cultural naquela área do que chamaban os galeguistas históricos “a Galicia irredenta”.

O outro feito que fixera especial a conferencia daquel 18 de maio de 2001 fora a noticia que dera ao outro día o xornal *Diario de León*, edición Bierzo, e tal foi así que nas semanas seguintes o descubrimento de Morales e do seu libro pasaron a un segundo plano debido a que este xornal publicara unha foto do acto de Fala Ceibe na que eu aparecía na mesa flanqueado por Alberte Bautista e por Xabier

Lago, daquela secretario e presidente da asociación Fala Ceibe, respectivamente, mesa que na fronte estaba decorada cunha gran bandeira berciana. No rodapé da foto figuraba un envelenado titular que dicía o seguinte: “Directiva de Fala Ceibe, asociación berciana que mantene vínculos con el mundo de ETA”, baseándose en que no web de Fala Ceibe, entre as ligazóns con organizacións semellantes noutros dominios lingüísticos, había unha ligazón a Euskadiko Euskaraz, unha organización de defensa do vasco considerada “abertzale” por aquel xornal. Con aquela pésima desculpa, aquel xornal satanizaba –unha vez máis– toda reivindicación do galego do Bierzo, mesmo unha simple conferencia, cun titular velenoso, tendencioso, manipulador e aldraxante.

En Vigo, onde ese libelo non se lía, non tivo ningunha repercusión esa noticia, pero en Ponferrada si, moita, e a xente de Fala Ceibe pasouno moi mal dando explicacións diante dos medios, dos veciños e dos familiares, mesmo tiveron que emitir unha nota de prensa “abxurando” daquela ligazón virtual. Acudimos a varios avogados galeguistas de Vigo e Santiago para nos querelar por difamación contra o *Diario de León*, pero todos eles rexeitaron levar o caso ao saberen que esta cabeceira leonesa pertencía á todopoderosa *La Voz de Galicia* e non se quixeron enfrontar con quen en realidade manda en Galicia. As aldraxes e as difamacións son peaxes que pagamos por defender civilizada e rexamente o galego, sobre todo os que desde Galicia ou desde a Galicia exterior defendemos o galego nos territorios onde está máis desprotexido e, xa que logo, é máis vulnerable. Estamos afeitos.

Grazas ao xornal dixital *Vieiros*, que daquela tiña moito predicamento entre o mundo cultural galeguista, argallouse unha campaña para que a RAG lle dedicase un Día das Letras a un autor berciano e así, afortunadamente, en 2002, o autor homenaxeado foi Frei Martín Sarmiento, ilustrado natural de Vilafranca. Con este motivo a RAG accedeu a celebrar un dos días grandes dese ano Sarmiento en Vilafranca ademais de Pontevedra.

Aquel seguinte 18 de maio foi un día gozoso para todos, a RAG e os gobernos galego e castelán-leonés fixeron un acto solemne nun ateigado Teatro Vilafranguino e, a seguir, comezaron as relacións e conversas entre Xunta e Junta, sabedores do patrimonio común que tiñan entre mans e que entre os dous tiñan que coidar. Deste acto solemne naceron os acordos posteriores que deron lugar á introdución do galego como materia optativa en moitas escolas e institutos do Bierzo, o Protocolo xeral de colaboración entre Xunta e Junta para a introdución da lingua galega nos centros de ensino do Bierzo e das Portelas de Zamora, de aí naceu tamén unha certa normalidade en considerar que o que se falaba no Bierzo occidental era galego galego, e non ningún “chapurreado” nin un idioma berciano independente como viñeran preconizando algúns altofalantes galegofóbicos.

Outros fitos fundamentais na reivindicación do noso idioma alén das fronteiras orientais foi o seu recoñecemento na reforma Estatuto de Autonomía de Castela e León, a iniciativa do procurador (deputado autonómico) portelao de Zamora D. Felipe Lubián Lubián. O galego foi recoñecido fóra de Galicia por vez primeira no Estatuto de 1999 (art. 4.2) e ratificado ese recoñecemento no Estatuto de 2007 (art. 5.3), e, por suposto, a entrada en 2004 na RAG do profesor e activista berciano D. Héctor Silveiro González e do mestre e político portelao D. Felipe Lubián Lubián como académicos correspondentes polo Bierzo e As Portelas, respectivamente.

Mais volvamos a Morales. Aos poucos meses daquela descuberta de Morales no acto de Fala Ceibe en Ponferrada, en xaneiro de 2002, unha mañá na biblioteca da Fundación Penzol de Vigo atopamos un dos tres únicos exemplares do libro orixinal de Morales que había en Galicia. Pedímolo e quixemos lelo, pero para o facer tivemos antes que pedir antes un abrecartas porque ninguén lera nunca aquel libro. E alá empezamos con paciencia a cortar as follas polo lado e por arriba e por abaixo, para podermos ler o prólogo do frenólogo progresista Mariano Cubí i Soler e do propio autor, Antonio Fernández Morales. Era inexplicable como aquela xoia puidera estar alí, despois de 150 anos, sen que ninguén a lese. A resposta déunola axiña o profesor da Universidade de Vigo Anxo Angueira Viturro, nun magnífico estudo sobre os valores literarios da obra de Morales publicado n'*A Trabe de Ouro* (Angueira 2003): fora publicado en León, fóra dos circuitos culturais galegos do Rexurdimento, e fora esquecido ou desprezado pola maioría dos críticos e historiadores da literatura galega.

E coidamos que sería boa cousa reeditar os *Ensayos* para dar a coñecer a obra de Morales. A partir das nosas conversas co navegio Alfredo Rodríguez, daquela director do Instituto de Estudios Bercianos (IEB), acordamos que esta institución fíxese unha edición facsimilar dos *Ensayos*, para repopularizar esta obra. Así foi, e en 2003 o IEB publicou unha edición facsimilar precedida dunha contextualización histórica de Balboa de Paz, da reedición do estudo lingüístico de Rosario Álvarez Blanco (1996) e dunha análise literaria de Anxo Angueira. 142 anos despois, os *Ensayos poéticos en dialecto berciano* de Fernández Morales vían de novo a luz, mais agora en Ponferrada. Así e todo, esta nova edición da obra de Morales foi divulgada e (re)coñecida no Bierzo, pero non en Galicia.

Grazas aos estudos do historiador José Antonio Balboa de Paz (1996) e á “Folla de Servizos” do poeta e brigadier que solicitamos no mesmo ano 2002 ao Arquivo Militar de Simancas, sabiamos que a única relación de Morales con Galicia é que servira en Tui en 1842, a dúbida que nos quedaba é se naquel ano entrou en contacto con autores ou actores do pre-Rexurdimento, ou polo menos con aquel liberalismo progresista opositor ao absolutismo retrógrado que está nos alicerces

do provincialismo ou do pre-galeguismo. Sabiamos tamén que, despois de moitos destinos na súa carreira militar (gobernador militar en Granada e Toledo, agregado militar nos Estados Pontificios etc.) pasara á reserva e viñera vivir e morrer a Cacabelos. Por lóxica, na vila do Cúa debería estar enterrado se a tumba aínda seguía alí.

Na mañá do sábado 9 de marzo de 2002, catro amigos galegos buscamos no cemiterio da Edrada en Cacabelos a tumba Antonio Fernández Morales. Achámola grazas á axuda dunhas veciñas da vila pero achámola cuberta de silvas e saramagos, coas letras case ilexibles, coa tampa rachada e moi escurecida polos anos. Era a tumba máis antiga do cemiterio da Edrada e databa de 1896. Ao mediodía dese mesmo día, os catro galegos soubemos pola TVG, que estaba posta en todos os bares de Cacabelos, a nova lutuosa da súpeta morte de Carlos Casares.

A partir daquel momento, desde a Universidade de Vigo, en parcería co profesor Anxo Angueira, comezamos unha intensa campaña para darmos a coñecer a obra e vida dun persoeiro tan sobranceiro e colosal coma enigmático e descoñecido, tanto no Bierzo coma en Galicia. O profesor Angueira publicou en 2003 un excelente traballo sobre os valores literarios de Morales, ademais de dar a coñecer tamén en repetidas conferencias e en varios números da revista *Xarmenta*, a publicación dos defensores do galego no Bierzo editada pola asociación berciana da lingua *Xarmenta*.

Desde a Universidade de Vigo, a Escola de Formación Permanente Fermín Penzol, coordinada por nós, organizou dous congresos monográficos arredor da figura de Morales en 2006 e en 2010. Durante a celebración da 2ª Escola Fermín Penzol, en Vilafranca e Cacabelos, en outubro de 2006, colocouse unha placa conmemorativa na tumba, ao pé da cruz, cuns versos do poeta, á parte de conseguirmos do Concello de Cacabelos o arranxo e adementamento da campa do autor e da contorna do enterramento.

A 6ª Escola Fermín Penzol de outubro de 2011 foi toda ela unha homenaxe a Fernández Morales polo sesquicentenario dos *Ensayos* de 1861. Durante a celebración desta edición, colocóuselle unha placa conmemorativa “ao mellor cantor das terras e das xentes do Bierzo” na casa onde viviu o poeta en Cacabelos, na rúa de Santa María, e estreouse no Teatro Bergidum de Ponferrada a obra *Cantigas bercianas* para coro e banda sobre fragmentos poéticos de Morales escolmados por nós e musicados polo compositor valenciano Enrique de Tena. Este concerto fora gravado e emitido pola Radio Galega e logo editáranse cedés. En paralelo, en Vigo, no mes de xuño, no magno escenario do Teatro García Barbón, tivera lugar outro concerto para coro e orquestra sinfónica sobre fragmentos poéticos de Morales musicados polo compositor e profesor de composición do Conservatorio Superior de Vigo D. Miguel Cambeiro. O coro fora o das 50 voces do Coro Universitario de

Vigo e a sinfónica fora a Orquestra Sinfónica de Pontevedra con reforzos do alumnado do Conservatorio Superior de Música de Vigo. Nun Teatro García Barbón inzado por centos de persoas, o mundo de a pé empezaba a preguntarse e a saber quen era Antonio Fernández Morales.

Mais de Morales non tiñamos ningunha foto nin un retrato. Se Morales tivera descendencia e algúns bisnetos ou tataranetos lle viviran, sería posible que tivesen unha foto del, pois nos arquivos militares non constaba foto ningunha, e iso que chegara ao grao de Xeneral de Brigada, e tampouco nos arquivos do Congreso dos Deputados, onde Morales fora deputado durante dous anos polo Partido Radical en representación da provincia de Vilafranca. Non había foto do poeta por ningures, o cal era moi estraño nunha persoa da relevancia social e política na súa época.

De Morales sabíamos que a casa da rúa de Santa María de Cacabelos fora sempre o seu fogar desde que os seus pais se trasladaran desde Astorga cando el era un cativo e a mercaran, alí residía sempre cando volvía ao Bierzo e alí morrera en 1896. A casa era en 2003 propiedade doutra familia que llela mercara aos descendentes de Morales en 1920. Pola súa folla de servizos sabíamos tamén que casara con D.ª Dátiva Manglano e que tivera dous fillos, Alfredo e Etelvina Fernández Manglano, pero por moitas pesquisas que fixemos non demos localizado ningún rastro dos descendentes.

En 2006, o alcalde socialista de Cacabelos, D. José Manuel Sánchez García, sabedor da nosa investigación e preocupación sobre Morales, proporcionounos unha copia do documento de compravenda da casa de Morales que achara no arquivo municipal. Neste documento, unha neta de Morales, María de los Ángeles Casado Fernández, filla da filla Etelvina Fernández Manglano e veciña de Colmenar Viejo (Madrid) vende a casa que fora do avó. No documento tamén se nos di que esta señora ten permiso do seu marido para efectuar a venda. O marido chamábase Carlos de Garayzábal. O único que se deducía deste documento era que o xenro de Morales sería un home apelidado Casado, polo primeiro apelido da neta. E aí quedou detida a investigación na descendencia de Morales, sen podermos avanzar máis.

En 2009, ordenando papeis persoais no noso despacho da Facultade de Filoloxía e Tradución, volveunos saltar aos ollos a fotocopia do documento de compravenda da casa de Morales. Se este tiña bisnetos, descendentes da vendedora da casa, estes netos apelidaríanse loxicamente “Garayzábal Casado”. Segundo o INE, Garayzábal era un escaso apelido vasco que só levaban 32 persoas en toda España, 6 en Ourense e 28 en Madrid, aínda que si había moitos Garayzábal en diversos países de Centroamérica e Sudamérica. Con este apelido tan infrecuente

pensabamos que non sería difícil localizar descendentes de Morales e tampouco debería ser imposible que algún deles tivese un retrato do seu ilustre devanceiro.

A busca da combinación “Garayzábal Casado” en Google deu nos dúas notas necrolóxicas do ABC dos anos 1993 e 1996. Unha era dun médico, Carlos Garayzábal Casado, e outra dun avogado, José Garayzábal Casado, residentes en Colmenar Viejo e que, moi probablemente, serían bisnetos de Morales, e á súa vez cadanseus descendentes apelidábanse Garayzábal Colomer e Garayzábal Alonso. Viaxamos a Colmenar Viejo en busca destas ramas descendentes de Morales pero a nosa busca foi infrutuosa. No concello non nos puideron dar información, debido á protección de datos, e nas casas onde viviran estas familias agora habitaban outras. Seguíamos petando na pedra.

Grazas ás notas necrolóxicas do ABC, reparamos en que un tataraneto de Morales, José Carlos Garayzábal Colomer, estaba casado cunha señora presumiblemente alemá chamada Berbel Heinze. Introducimos en Google a combinación “Garayzábal Heinze” e saímos o nome de Elena Garayzábal Heinze, profesora de lingüística clínica da Universidade Autónoma de Madrid. Buscámola e enviámoslle unha mensaxe por mail preguntándolle se era descendente daquela familia. Respondeunos aos poucos minutos dicíndonos que si, que era filla de Carlos Garayzábal Colomer, neta de Carlos Garayzábal Casado e bisneta de M^a de los Ángeles Casado Fernández, a neta de Morales que vendera a casa e, xa que logo, era bistataraneta de Morales.

Mantivemos daquela un intenso intercambio de mails. Neles informamos a familia Garayzábal Colomer da vida e obra do seu devanceiro, cousas das que ningún deles tiña nin idea, pois só sabían que viñan sendo de familia de militares de Valladolid instalados en Colmenar Viejo a principios do XX. Enviámoslles enlaces á rede de blogs, arquivos e webs onde se falaba de Morales e dos seus *Ensayos* e, daquela, pedímoslles que contactasen cos máis vellos da familia a ver se por casualidade alguén conservaba unha foto de Fernández Morales.

Unha tía-avoa de Elena Garayzábal Heinze localizounos nun antigo álbum familiar un retrato dun Antonio Fernández Morales de militar noviño nunha foto tomada no estudio fotográfico de J. Astra, na Puerta del Sol de Madrid. Grazas á colaboración da familia, xa lle puxeramos rostro a aquel fantasma que levabamos oito anos perseguindo. Ese é o retrato que agora figura en todos os acontecementos relacionados con Morales: libros, artigos, carteis etc.

Desde o ano 2002, e a partir da celebración do Día das Letras Galegas en Vilafranca do Bierzo en que Sarmiento foi homenaxeado, un grupo de persoas vindas a pé feito para a celebración da RAG no Teatro Vilafranquino, chegadas do Eo-Navia, do Bierzo, As Portelas, Val do Ellas e Galicia, viñamos celebrando polas Letras todos os anos no restaurante “Apóstolo” de Cacabelos o “Banquete

de Cacabelos”, que sempre tiña como cita previa unha visita de homenaxe á tumba do xeneral, con recitado dos seus poemas, interpretación pola Escola de Gaitas de Vilafranca do himno do Antigo Reino de Galicia e depósito de flores ante a tumba. Despois de moitos anos tendo lugar e irmandando galegofalantes de todas as latitudes arredor da figura de Morales, o Banquete deixouse de celebrar por diversos motivos, un deles foi o desánimo de vermos como unha e outra vez a RAG non lle adxudicaba a Fernández Morales un ano das Letras. Pero os traballos sobre o coñecemento e difusión da súa obra continuaron, por exemplo, coa preparación dunha edición crítica dos *Ensaíos* a cargo dos profesores Angueira e Costas, da Universidade de Vigo, coa colaboración de Andrea Castelo Veiga (Castelo 2017) para o apartado léxico e que sairá para o ano 2018.

O sesquicentenario de 2011 tamén viñera acompañado dunha intensa actividade por parte das asociacións culturais do Bierzo. A Comisión Sarmiento de Vilafranca organizara unhas xornadas arredor do autor e a Asociación Berciana da Lingua Xarmenta editara no número 5 da súa revista *Xarmenta* un monográfico sobre o brigadeiro cacabelense. Todo se facía para “animar” a que a Real Academia Galega tivese en conta a Morales na elección do escritor homenaxeado para 2011. Pero non puido ser, en varias ocasións non puido ser, e iso que Morales soou entre os elixibles ata as derradeiras votacións. Intentouse de novo en 2017 poñendo como motivo o bicentenario do nacemento do autor en 2018 pero outra volta tampouco puido ser.

Neste ano 2017, o Grupo As Médulas¹ organizou exitosamente unha homenaxe a Morales acompañada da publicación dun libro con poemas, debuxos e fotografías feitas a propósito dos seus poemas, en esmerada edición de Manuel González Prieto e Edicións Positivas, de Santiago, dirixida por Francisco Macías, berciano de Carucedo, reeditaba os *Ensayos poéticos en dialecto berciano*, sendo esta a primeira vez na historia que os *Ensayos* se publicaban na Galicia interior.

Por irmos rematando: parabenizamos moi cordialmente á RAG, á Comisión Sarmiento de Vilafranca e ao Instituto de Estudos Bercianos pola organización deste Simposio do Bicentenario en homenaxe a Morales. Pero este evento, sobranceiro de seu, non se debería converter en ningún caso nun sucedáneo dun non adxudicado Día das Letras Galegas, nin nun premio menor ou de consolación ao Bierzo por non lle concederen un ano das Letras a el nin a ningún autor do galego exterior. Alegrámonos de que a RAG se acorde con xustiza de Morales pero isto non abonda, nin para a merecida difusión en Galicia da obra de Morales, que é xa por merecementos un grande do noso Rexurdimento, nin para a revitalización

1 Vid. <https://grupoasmedulasparaalinguaeculturagalegas.wordpress.com/>

do galego do Bierzo e das Portelas coa fixación nel durante un ano dos focos do galeguismo lingüístico.

Aproveito este ramo para facer unha reflexión arredor do Día (Año) das Letras Galegas. Reparemos en que xa pasou o Día das Letras Galegas de 2017 e Casares e a súa obra non foron moito máis coñecidos por este feito, porque xa o eran, nin creo que se venderan moitísimos máis libros de Casares. Foi un motivo excelente para lle render homenaxe a un grande das nosas letras e da nosa cultura, pero xa era coñecida esa grandeza, o Día das Letras pouco achegou á divulgación da súa obra. Queremos dicir que non tivo ningunha repercusión extra, supra ou paraliteraria a celebración das Letras deste ano, como sen dúbida a terá en 2018, ano dedicado a unha autora nacida en terras lusófonas de Estremadura mais neofalante e comprometida co galego. Máis alá do valor literario das súas obras, poñeráse en valor o seu compromiso social e lingüístico engadido ao homenaxearmos unha autora muller alófona e neofalante. Nun momento histórico de esmorecemento do noso idioma e da nosa cultura faise imprescindible tirarmos do autor ou autora homenaxeados un plus de proxección social e reivindicación lingüística.

Pois nós coidamos que tamén habería ese valor extra coa adxudicación dun Día das Letras a Fernández Morales, a RAG volvería ao Bierzo, toda Galicia sabería que no Bierzo os falantes de galego viven nunha situación extrema de negación lingüística e que a nosa lingua agoniza por falta de respecto aos dereitos lingüísticos, aos dereitos humanos; todo o mundo sabería que por culpa da LOMCE xa case non se pode estudar galego no Bierzo na Educación Secundaria, e por culpa da pechazón ideolóxica dalgúns equipos directivos de centros escolares séguese a negar a posibilidade de estudar galego mesmo en zonas onde é lingua maioritaria da poboación como A Veiga de Valcarce. Na Veiga, concello 100% galegofalante, non se pode estudar en galego por decisión da dirección da escola e a indiferenza da inspección educativa. Grazas a Morales e ao seu magnífico e extraordinario canto ás terras e xentes do Bierzo, Galicia miraría durante un ano ao Bierzo, coñecería o Bierzo e quereríase máis este anaco do noso territorio lingüístico. E non só o Bierzo, homenaxear un autor do “galego exterior” é homenaxear o trobeiro eonaviego Fernán do Lago (XIII) ou os autores eonaviegos Antolín Mediante Ferrería, Conrado Villar Loza, Álvaro Aenlle, Franciso Fidalgo Villaveirán, Ana Vior, Belén Rico, Cándido Sanjurjo, Alberto Calvín Corredoira e tantísimos outros (Babarro 2007, Fernández Acevedo 2008, Bugallo 2009); é homenaxear os bercianos Isidoro Andrés Ovalle ou Ramón González-Alegre Bálgora (Álvarez/Costas 2002); é homenaxear a valverdeira Isabel López Lajas (López 1998), o lagarteiro Severino López ou o mañego Domingos Frades (Manso 2018). É homenaxear e recoñecer o valor inmenso de manter aceso o facho da lingua nunhas condicións de aculturación e glotocidio cada vez máis refinadamente crueis. Por

iso cumpriría que a RAG lle dedicase un ano das Letras a Antonio Fernández Morales.

Porque 200 anos despois do seu nacemento e 150 anos despois da saída dos *Ensayos poéticos en dialecto berciano*, a pesar de que nos últimos anos a crítica e a historiografía literaria xa comezan a descubrir e valorar na súa xusta medida este autor (Pena 2014: 102-107), a obra de Morales segue a ser a mellor e máis descoñecida carta de presentación do Bierzo, a mellor postal dunha terra e dunhas xentes que, malia todos os desprestixios, esquecementos e incomprensións, seguen a falar galego, galego do Bierzo, que é a mellor maneira que teñen os bercianos de estar no mundo.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- Álvarez Blanco, Rosario (1996): “Na estrema do galego: a lingua do Bierzo Baixo transmitida por Fernández Morales”, en Ramón Lorenzo e Rosario Álvarez (eds.), *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade, 157-202.
- Álvarez Pousa, Concepción e Xosé-Henrique Costas González (2002): *Escolma de poesía berciana en lingua galega (1860-1960)*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas.
- Angueira Viturro, Anxo (2003): “*Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Antonio Fernández Morales”, *A Trabe de Ouro* 53, 39-53.
- Asociación Berciana da Lingua Xarmenta (ed.) (2006): *Xarmenta 5* [monográfico]. *O rexurdimento de Morales. 150 aniversario dos Ensaio poéticos en dialecto berciano*. Ponferrada: ECD.
- Babarro González, Xoán (2007a): *Évos un ameicer guapo. Aproximación á poesía en lingua galega do Principado de Asturias*. Col. Òlga. Vigo: Universidade.
- (2007b): *Évos un ameicer guapo. Aproximación á poesía en lingua galega do Principado de Asturias*. Col. Òlga. Vigo: Universidade. 2ª edición aumentada.
- Balboa de Paz, José Antonio (1996): “Liberales y progresistas en la literatura berciana del siglo XIX”, *Estudios bercianos* 22, 29-50.
- Bugallo González, Rita (2009): *Literatura dramática e teatro en galego do Eo-Navia*. Col. Òlga. Vigo: Universidade.
- Castelo Veiga, Andrea (2017): “O léxico galego-berciano na obra poética de Antonio Fernández Morales (1817-1896)”, *Cumieira. Cadernos de investigación da nova Filoloxía Galega* 2, 127-150.
- Fernández Acevedo, Suso (2008): *A herdade que nós temos. Historia e escolma da prosa en galego do Eo-Navia*. Col. Òlga. Vigo: Universidade.

- Fernández Morales, Antonio (2003): *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Ponferrada: Instituto de Estudios Bercianos. Estudos introdutorios de José Antonio Balboa de Paz, Manuel Gutiérrez Tuñón, Rosario Álvarez Blanco e Anxo Angueira Viturro.
- (2016): *Ensayos poéticos en dialecto berciano*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas.
- González Prieto, Manuel (coord.) (2017): *Antonio Fernández Morales, autor berciano. Bicentenario do seu nacemento (1817-2017)*. Silleda: Ed. Fervenza.
- López Lajas, Isabel (1998): *Seis sainetes valverdeiros*. Santiago de Compostela: Edicións Positivas. Edición de Xosé-Henrique Costas González.
- Manso Flores, Ana Alicia e Xosé-Henrique Costas González (2018): *Obra mañega completa de Domingo Frades Gaspar*. Mérida: Editora Regional de Extremadura [no prelo].
- Pena, Xosé Ramón (2014): *Historia da literatura galega II. De 1853 a 1916. O Rexurdimento*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.
- Rubal Rodríguez, Xosé, Daniel Veiga Martínez e Neves Arza Arza (1992): *A lingua do alumnado e profesorado nas franxas occidentais de Asturias, León e Zamora*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.
- Seco Orosa, Ana (2001): “Determinación de la frontera lingüística entre el gallego y el leonés en las provincias de León y de Zamora”, *Revista de Filología Románica* 18, 73-102.